

Többkultúrájú köztársaság

Lengyelország XIV-XX sz.

A Lengyel Köztársaság elnevezése a latin *Res publica* hagyományához és eszméjéhez kötődik, vagyis ahhoz az államéhoz, amely minden állampolgár Közös Javát hivatott szolgálni.

Lengyelország évtizedeken keresztül sokféle nemzet és kultúra egymással egyetértésben élő legnagyobb közössége volt Kelet-közép Európában. A kortárs lengyel kultúra különféle elemeket foglal magában: egyrészt a korábbi társadalmi formák – főként nemesi és paraszti – hagyományos értékeit, másrészt viszont az évszázadok során a világ szinte minden tájáról Európa e részére érkező sokféle nemzet és vallás örökségét.

A kereszténység 966-ban történt felvételét követően Lengyelország elsősorban a nyugati és antik görög-római értékekből merített kulturális inspirációkat. Történetiségének hajnalától kezdve kapcsolatban maradt ugyanakkor a bizánci, görög-keleti kereszténység civilizációs körével is. A XIII. században Kelet-közép Európában kezdetét vette az a letelepedési folyamat, amely változásokat eredményezett a Piastok földjének korábban egységes etnikai arculatán. A részfejedelmek által a letelepedőknek adott privilégiumok felgyorsították és megkönnyítették a bevándorlók (németek, zsidók, flamandok, vallonok és skótok) tömeges beáramlását. A XIV. századtól kezdve Lengyelország déli városaiba olaszok is érkeztek.

A XIV. század volt mégis döntő jelentőségű a lengyel államiság keretein belül működő soknemzetiségű és kultúrájú közösség kialakulásában és évszázadokon át tartó fennállásában. A Lengyel Királyság területéhez kapcsolta a korábbi Kijevi Fejedelemség – a mai Ukrajna – nyugati területeit. 1385-ben pedig perszonálunióra lépett a Litván Nagyfejedelemséggel, s ez az államforma négy évszázadon keresztül fennmaradt.

Jagelló litván fejedelem, akit Lengyelország királyává koronáztak, megalapította azt a dinasztia, amely az országot 1572-ig kormányozta. A XV. és XVI. században a dinasztia képviselői a magyar és cseh trónt is birtokolták.

1569-ben a Jagelló-dinasztia utolsó uralkodójának, Zsigmond Ágostnak regnálása idején a lengyel – litván szövetség reális unióvá alakult át. A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség ettől kezdve egyetlen, közös Respublikát alkottak.

A lengyel – litván Köztársaság a mai lengyel állam területének többszörösét foglalta magában. Nem csupán a mai Litvánia, hanem Fehéroroszország, Ukrajna valamint Lettország és Észtország területei is hozzá tartoztak.

Az egykori hatalmas állam területén élő nemzetek – mindenek előtt lengyelek, litvánok és keleti szlávok –, noha apránként asszimilálódtak, megőrizték és termékeny módon továbbvitték saját kulturális karakterüket.

Kulturális, vallási és gazdasági különállóságukat és kiváltságaikat, s ezáltal a békés együttélést a királyi hatalom garantálta számukra.

Az uralkodó valamint a lengyel és litván nemesség politikai képviselője által 1505-ben létrehozott jogrend kijelölte a szabadság határait. Míg Európa vallási háborúktól vérzett, a Köztársaság lakói jelentős vallási szabadságnak örvendtek.

Míg a XIV. századig Lengyelország főként az ókori görög – római örökségen alapuló nyugati kultúrából táplálkozott, addig az elkövetkezendő évszázadban ennek a kultúrának már cselekvő alakítójává is vált.

Felbecsülhetetlen érdeme volt ebben, illetve a Kelet-közép Európát lakó nemzetek elitjének integrációjában a még 1364-ben Nagy Kázmér által alapított, majd az első Jagelló uralkodó, Ulászló által megújított Krakkói Egyetemnek. Ezért is viseli az egyetem ma a Jagelló nevet.

Az egyetemre Lengyelországból, Litvániából, Oroszországból, a Lengyel Királysághoz kapcsolt porosz területekről, illetve számos szomszédos államból, így például Magyarországról is érkeztek diákok.

A XV. században a krakkói oktatás széles körben híressé tette Lengyelországot, elsősorban a matematikai tudományokban elért eredményei révén. Kopernikusz itt alkotta meg a heliocentrikus világmép hipotézisét.

Zsigmond Ágost szintén hozzájárult két másik, Kelet-közép Európában fontos szerepet játszó egyetemi központ: a königsbergi és a vilnai egyetem létrejöttéhez.

A XVII. század során a lengyel kultúra a maga egyediségével, sőt bizonyos értelemben vett egzotikumával Nyugat-Európa érdeklődését is felkeltette, illetve kisugárzott a szomszédos országokra is. A Moszkvai államban, Moldvában és Havasalföldön egyaránt a lengyel nemesi szokásokat és divatot utánozták.

A nyugati színdarabok Varsón keresztül jutottak el Moszkvába, a lengyel nyelv pedig a XVII. század második felében hasonló szerepet töltött be a moszkvai udvarban mint a francia nyelv Európa számos királyi udvarában.

A Köztársaságra, amely csodálattal adózott a muzulmán Kelet anyagi kultúrájának, egyúttal úgy is tekintettek, mint a keresztény Európát az Oszmán Birodalom terjeszkedésétől védő őrbástyára. A katolicizmus ideológiai és valós bástyájának szerepe részben a Köztársaság egyre nehezebbé váló geopolitikai helyzetéből adódott.

Az ország I. és II. világháború közötti újjászületésének időszakában a Köztársaság megőrizte korábbi soknemzetiségű jellegét. Lengyelek alkották a lakosság kb. 64%-át, ukránok a 16%-át, zsidók a 10%-át, fehéroroszok a 6%-át, németek a 2%-át, litvánok és oroszok pedig a lakosság 1-1%-át.

1939-ben a Köztársaság újból két nála erősebb ellenség – a náci Németország és a Szovjetunió – fennhatósága alá került. A II. világháború után nem csupán független államként nem tudott újjászülni, hanem nemzetiségileg is szinte teljes mértékben homogén lett. Állampolgárai azonban megőrizték származástudatukat, s amikor 1989-ben véglegesen felszabadultak az idegen elnyomás alól, a szabadság és szolidaritás jegyében végbement békés politikai átalakulás terén példát mutattak a világ más nemzetei számára.

Zsidó gyűjtemény

Az zsidók először a XI. és XII. században kezdtek el letelepedni Lengyelországban. Azok elől a pogromok elől menekültek, amelyekre többek között a keresztes hadjáratok során került sor Nyugat-Európában. A lengyel uralkodók szívesen fogadták be területeikre a menekülőket, s biztosítottak számukra privilégiumokat. Nagy Kázmér király 1334-ben a szabad kereskedelem és átutazás jogát adományozta a zsidóknak, valamint állami védelmet biztosított számukra. Egy évvel később ugyanez az uralkodó a királyi székhelyű Krakkó városfalain túl megalapította Kázmérvárost, amely a II. világháborúig a zsidó kereskedelem és kultúra egyik

fő központja volt. A zsidó iskolarendszer is fejlődésnek indult, Krakkóban pedig létrehozták az első zsidó nyomdát. Idővel a lengyelországi talmud-iskolák Európa-szerte híressé váltak. 1580-ban megalakult a Négy Tartomány Gyűlése – a Köztársaság területén lakó zsidók központi önkormányzataként, amelyhez hasonló intézménnyel más országokban nem találkozhatunk.

A Köztársaság és a zsidó lakosság sorsközösségéről tettek tanúbizonyságot mindazok a lengyelek, akik a II. világháború idején saját és családtagjaik életét tették kockára azért, hogy üldözött honfitársaikat a náci pusztítástól megmentsék. Nem meglepő hát az a tény, hogy az „Igazságtevő a világ nemzetei közötti” címmel kitüntetettek közül legtöbben a lengyelek vannak.

Örmény gyűjtemény

Az örmények már a XIV. században csatlakoztak a Köztársaság határvidékén élő nemzetekhez, amikor Nagy Kázmér a Lengyel Királysághoz csatolta a halicsi fejedelemséget – a mai Ukrajna nyugati területeit.

Az idő múltával közösségük jelentős befolyásra tett szert a Köztársaság városainak gazdasági és politikai életében – jól szervezettek és igen tehetősek is voltak a Kelettel folytatott kereskedelemnek köszönhetően.

Az örmények a vallásszabadságot, önrendelkezést és jogi különállóságot garantáló királyi privilégiumoknak köszönhetően az aranyművesség és kézművesség utolérhetetlen mesterei voltak.

A nemesség a Köztársaság teljes területéről Lembergben rendelte a keletről származó fegyvereket és lószerszámokat. A Zamość környékéről származó örmények pedig monopóliummal rendelkeztek a török mintára készülő szőnyegszövés felett. A Kelet áruinak, illetve saját előállítású termékeiknek a Köztársaság piacain való hozzáférhetővé tételével az örmény kereskedők és kézművesek jelentős mértékben hozzájárultak a tehetős lengyel társadalom ízlésének orientalizálódásához, valamint diplomáciai és kulturális kapcsolatokban való közvetítésüknek köszönhetően a lengyel kultúráról alkotott kép formálódásához az ország határain kívül.

Német gyűjtemény

Számos, a Köztársaság területén élő etnikai csoport nyelve a német volt. Ezt a nyelvet használták a Porosz Királyság, Gdańsk és Toruń lakosai, valamint Krakkó lakóinak jelentős része is. A városban élő német ajkú közösségek – Gdańsk és Toruń kivételével – a XVI.

századtól kezdve apránként ellengyeledtek. Ezek a városok is hűen kitartottak ugyanakkor a Köztársaság mellett még a protestáns Svédország hódító törekvéseinek idején is.

Gdańsk telis tele van német festők, szobrászok és építőmesterek műveivel. Nem véletlen az sem, hogy éppen Gdańskban ünnepelték a legnagyobb ceremóniával III. Sobieski János lengyel király 1683-ban Bécsben az Oszmán Birodalom felett aratott győzelmét.

A szász Wettin-házból származó királyok, II. és III. Ágost uralkodásának rengeteg nyomát őrzi Lengyelország, különösen Varsó. Ilyen például az Ujazdowski fasor és az úgy nevezett Szász Tengely kiépítése, a varsói Királyi Vár és a wilanówi Palota – a másik királyi székhely – átépítése.

Ugyancsak érdekes volt azoknak a keleti motívumoknak a felhasználása, amelyek a drezdai művészek és kézművesek munkáinak közvetítésével jutottak el Lengyelországba, s amelynek tökéletes példája a kínai szoba Wilanówban.

Nehéz kellő mértékben felbecsülni a német jogrendszer szerepét is, amely már a XIII. századtól kezdve egészen a Köztársaság fennállásáig számos város működésének és fejlődésének egyik alappillére volt a Köztársaság kiterjedt területein.

Többek között ezért került be a lengyel nyelvbe rengeteg német kifejezés, amelyek idővel aztán polonizálódtak.

Francia gyűjtemény

A Lengyel Királyság területére érkező első franciák a kultúrát és művészeteket terjesztő ciszterciák voltak.

A világi életben a kulturális javak cseréje elsősorban a királyi udvaron keresztül zajlott, ahova eljutottak a francia udvari ceremóniák elemei.

A kései középkorban a francia illuminátorok műveinek óriási szerepe volt a korabeli elit ízlésének alakításában. Csodálatos példái ennek a Nemzeti Könyvtár gyűjteményében található XV. századi Hóraskönyvek, valamint a nem sokkal korábbi „Rózsa-regény” – a kor egyik legnépszerűbb könyve.

Ugyancsak fennmaradt – az egész világon mindössze egyetlen példányban – a Hóraskönyvek legrégebb francia kiadása 1485-ből, az úgy nevezett Zamoyski Imakönyv.

A XVI. század a francia jelenlét fontos időszaka Lengyelországban, amikor Valois Henrik – Orleans-i herceg foglalja el a lengyel trónt.

Az elkövetkezendő évszázadokban Franciaország és annak képviselői jelentették az egyik legfontosabb kulturális viszonyítási pontot a Köztársaság területén élő elit, a XIX. században pedig a lengyel emigráció számára. Ez Adam Mickiewicz párizsi tartózkodásának és a

College de France-on tartott előadásainak időszak, valamint a legkiválóbb lengyel zeneszerző, Fryderyk Chopin alkotói időszeke, akinek édesapja Franciaországból származott. Ugyancsak a lengyel-francia kulturális párbeszéd gyümölcse az egyik leghíresebb lengyel könyv, a Jan Potocki által a XVIII. század végén francia nyelven írt „Zaragózában talált kézirat (magyar fordítása: Kaland a Sierra Morenában)”.

Olasz gyűjtemény

A Giovanni Simonetti által jegyzett 1490-ből származó Sforziada az európai könyvtári gyűjtemények egyik legragyogóbb olasz emléke.

Ez egyike Francesco Sforza négy példányban készült, különleges módon pergamenre nyomtatott és Giovanni Pietro Birago illuminációival díszített biográfiáinak. A mű nem sokkal elkészülte után került Lengyelországba. A fennmaradó három példány a British Library, a Biblioteque Nationale de France és az Uffizi Galéria tulajdonában van.

A négy példány mindegyike az uralkodó Sforza dinasztia más-más tagjának készült, s az illuminátor is különböző díszítéssel látta el mindegyiket.

A XVI. század során az olaszok Krakkó, a lengyel királyi székhely legnépesebb idegenajkú kolóniáját alkották, amely az uralkodó különleges, a város felügyelete alól felmentett jogi védelmét élvezte. Számos nemesi család büszkélkedhetett olasz származással, Dante nyelvét pedig a város lakosságának 1%-a beszélte.

Rengeteg művész érkezett Itália kulturális központjaiból: Firenzéből, Sienából és Rómából.

Ők voltak, akik a XVI. században Krakkóban a Wawel katedrálisához hozzáépítették a Zsigmond-kápolnát – amelyet nem minden ok nélkül a reneszánsz legcsodálatosabb műveként tartanak számon az Alpoktól északra. Alkotói fejezték be a királyi vár építését is.

Az olasz patríciusoknak az egykori főváros közösségében elfoglalt helyzetéről és gazdagságáról tanúskodnak a város legjelentősebb templomaiban emelt sírkövek.

Ugyancsak egy olasz, Bernardo Morando váltotta valóra a híres kancellár, Jan Zamojski álmát, s építette fel az ideális várost – Zamoócot. Az elkövetkezendő évszázadok során a tehetős lengyelek mindvégig nagyra értékelték az olasz szobrász-, festő- és építőmesterek munkáit.

A XVIII. századi lengyel művészeti kultúrát lehetetlenség elképzelni Bernardo Bellotto látképei és Marcello Bacciarelli festményei nélkül. Utóbbi részt vett a Varsói Egyetem szépművészeti és tudományos tanszékének megalapításában is, amelynek köszönhetően a lengyel nemzeti művészet megszülethetett.

A mai napig élnek Lengyelországban leszármazottai, akik számára, csakúgy, mint sok más itáliai számára Lengyelország második hazává vált.

A keleti határvidékek gyűjteménye

A lengyel államban a kezdetektől fogva egymás mellett és egymással együttműködésben létezett a nyugati latin kultúra és a bizánci tradícióból táplálkozó orosz kultúra.

A lengyel gyűjteményekben számos, főként liturgikus jellegű, cirill betűvel írt kódex megőrződött.

A világ első cirill betűs nyomtatványai Lengyelországban, Swiatopelk Fiol krakkói nyomdájában láttak napvilágot 1491-ben.

A Litván Nagyfejedelemség területén pedig az első cirill betűs nyomtatott szöveg 1522-ben csaknem 30 évvel megelőzte a más nyelven nyomtatott szövegeket.

A XVI-XVII. század fordulóján a pravoszláv egyházközösség is támogatni kezdte a könyvnyomtatást, s ez precedens nélküli jelenségnek számított. A XVII. században Vlnában és Supraśban jöttek létre baziliánus központok.

A Köztársaság etnikai-vallási sokszínűségének eredményeképpen a keleti vidékeken nyomtatott cirill betűs könyveket igen nehéz nemzetiségileg azonosítani.

A pravoszláv ruszinok ugyanis lengyelül és latinul is írtak.

A XVI. és XVIII. század között a Köztársaság volt az egyetlen olyan európai állam, amely – időnként ugyan megtörve a politikai tolerancia elvét – lehetővé tette, hogy területén különböző kultúrákhoz és vallásokhoz tartozó szövegek jelenhessenek meg nyomtatásban. Ennek köszönhetően lehetőség nyílt a keleti és a nyugati gyökerek kölcsönös összefonódására.

Iszlám gyűjtemény

A tatár olyan török eredetű nép, amely Dzsingisz kán és leszármazottainak formálódó birodalmától vált külön. Már akkor megmaradtak azonban az Oszmán Birodalom kultúrája és az iszlám követőiként.

A Köztársaság jó néhány évszázadon át próbálta elhárítani a tatárok támadásait. A XIV. századtól kezdve viszont a tatárok, főként mint politikai menekültek, elkezdtek letelepedni Lengyelországban és Litvániában. A tatár seregek fontos szerepet játszottak Lengyelország és Moszkva konfliktusában azáltal, hogy egyszer az egyik, másszor a másik oldalra álltak. A Köztársaság területén élő muzulmánok mindvégig saját törvényekkel, a Korán útmutatásai követésének jogával, s legtöbbször földhöz való joggal is rendelkeztek. Őket is kötelezte a

katonai szolgálat, cserében viszont nem kellett adót fizetniük. Néhány évszázad leforgása alatt számos mecset épült a Köztársaság területén. A Nagy Cháb, ahogy a tatárok a Köztársaság királyát nevezték, nem gördített akadályokat a mekkai és medinai zarándoklatok elé.

A tatárok hűek maradtak Lengyelországhoz még az oszmán törökökkel Bécs alatt folytatott csata alatt is, s egészen a II. világháború kitöréséig méltón szolgálták az új hazát.

A XVII. század egyúttal a keleti árucikkek és motívumok lengyel kézműiparra és nemesi öltözködésre gyakorolt jelentős befolyásának időszaka volt. A lengyel nemesség a Kelettel folytatott élénk kapcsolatok által a tatár fegyvert számos elemét – mint például a szablyát – átvette.

Litván gyűjtemény

A litván állam első csirái a XII. század elején formálódtak.

A XIV. század során Litvánia hatalmas, etnikailag és kulturálisan orosz területeket hajtott uralma alá. Ezzel egy időben azonban Litvánia, Európa utolsó pogány államaként, a kereszties lovagrend halálos fenyegetésének is ki volt téve.

Ez a helyzet eredményezte, hogy 1385-ben Litvánia úgy döntött, felveszi a kereszténységet Lengyelországtól, s egyúttal jogi-állami szövetségre lép vele, amely több, mint négy évszázadra Európa meghatározó jelenségévé vált. Jagelló litván fejedelem, akit Lengyelország királyává koronáztak, megalapította azt a dinasztia, amely az országot 1572-ig kormányozta.

A XV. és XVI. században a dinasztia képviselői a magyar és cseh trónt is birtokolták.

Ennek az időszaknak az emlékét őrzi a lublini várban található Szentháromság-kápolna. A Jagelló Ulászló által az országba behívott orosz festők a katolikus királyi palota kápolnáját keleti stílusban díszítették. Ez ritkaság Európában, a Köztársaság esetében viszont a keleti és nyugati gyökerek keveredésének tipikus példája.

1569-ben a lengyel – litván szövetség reális unióvá alakult át, amely az elkövetkezendő több, mint 200 évre meghatározta a közös lengyel – litván államiság jogi alapját.

Csak az 1791 május 3-i Alkotmány, a világon második az amerikai után, szüntette meg a Nagyfejedelemség központi hatalmának önállóságát. Ennek azonban már nem volt különösebb jelentősége, nem sokkal ezután ugyanis a Köztársaság eltűnt Európa térképéről.